

ROMA TARİHİNDE MAGNA MATER (KYBELE) TAPINIMI

Asis. Ömer ÇAPAR

Roma devletinin dini, bu devletin geniş coğrafya alanlarına yayılmasının doğal sonucu olarak yerel ve yabancı birçok tanrı ve tanrıçaları bünyesinde toplamıştır. Bunun belirgin örneklerinden biri ve belki en dikkate değer olanı tanrıça Kybele'nin Roma'ya alınıp benimsenmesinde ve kökeninde görülür. Çünkü, Hannibal savaşının Roma toplumu üzerinde yarattığı kötümser hava içinde Romalılar öbür dünyada mutluluk vadeden Kybele tapınımlarında ve tanrıçanın "şehir koruyucu" niteliğinde tek teselliye aramışlardır.

Bu araştırmamızda ele alacağımız şey, Cumhuriyet devrinde Roma'ya Anadolu'dan alınıp götürülen (M.Ö. 204) ve İmparatorluk çağında geniş bir sempati gören tapınılan tanrıça Magna Mater (Kybele)'in Eski-Batı (Hellen-Roma) dünyasındaki varlığını ve etkinliğini, bu noktadan geriye hareket ederek kökenini, yazılı ve arkeolojik kaynakların ışığında ortaya çıkarmaktır. Gerçi bu konuda bizden önce birçok araştırmalar yapılmıştır¹. Fakat sorunu, Eskiçağ Akdeniz kültür çevresi içinde tarih, arkeoloji, epigrafi ve mitoloji açılarından bir bütün olarak ele alan çalışmalar kanımızca yetersizdir. Çünkü, bu çalışmalardan herbiri Kybele tapınımlarını ya sadece Roma veya Hellas, yahutta sadece Eski-Doğu açısından ele almışlardır. Yalnız E. Laroche bir dereceye kadar bunun dışında kalabilmiş, yani Hellas'dan hareketle Kybele'nin kökenini Eski -Doğu'da aramıştır. Bu bakımdan tanrıça Kybele'nin tekrardan ele alınmasının yararlı olabileceğini düşündük.

Biz bu amaç için ilkin Romalı yazarlarda Kybele (Magna Mater) tapınımları ile ilgili kayıtları topladık. Sonra arkeolojik belgeleri olanakların elverdiği ölçüde görmeye çalıştık. Daha sonra aynı yöntemi Hellas'a uy-

1 Radet, Cybele. (1909). Paris; H. Graillot, Le culte de Cybele, Mere des Dieux a Rome et dans l'empire Romain (1912). Paris; H. Th. Bossert, Şantaş und Kupapa. (1932). Leipzig; G. Rohde, Büyük Ana (Magna Mater). 1940. İstanbul; E. Akurgal, Spathethitische Bildkunst. (1949). Ankara, s. 107 vd; E. Akurgal, Phrygische Kunst. (1959). Ankara.s.99 vd;E. Laroche, Koukaba, Deesse Anatolien. (1960); G. Showerman, The Great Mother of the Gods (1969) Chicago.; Musa Baran, Büyük Ana Tanrıça (Doktora Tezi). 1971. İstanbul; W. Albright, The Anatolian Goddess Kubaba. AfO V (1929). Berlin, s. 229; Th. Köves, Zum Empfang der Magna Mater in Rom, Historia XII/ 3 (1963). s. 321 vd; F. Legge, The Most Ancient Goddess Cybele JRAS (1917).s. 695-714; M.J. Vermaseren, Corpus Cultus Cybelae Attiscae (CCCA). Leiden. (Bu son iki yapıtı maalesef kütüphanelerde bulamadık.

guladık ve nihayet eski Küçük-Asya'da Grek öncesi devirlerdeki Kybele ile ilgili epigrafik ve arkeolojik malzemeyi taramak suretiyle bir sonuç elde etmeye çalıştık. Hatta Kybele kültürünün (tapınımının) kökenini bulabilmek için Mezopotamya ve özellikle Kuzey Suriye'deki -Karkamış, Ugarit vs.- Kybele'ye ilişkin arkeolojik ve epigrafik belgeleri gözden geçirdik.

1- Roma Dini Hakkında Genel Bilgiler:

M.Ö. 189 tarihinde Batı Anadolu'da Sipylos (Yamanlar) dağı yakınında Magnesia ad Siyplum (Manisa) denilen yerde, Romalıların Suriye Hellenistik Devleti (Seleukos'lar) kralı Antiokhos III (M.Ö. 223-187)'a karşı kazandıkları zafer, gerek Roma gerekse Anadolu tarihinde gerçekten önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü, bir defa o zamanlar Eski-Batı dünyasının temsilcisi durumundaki Roma devleti kazandığı bu zaferle siyasal anlamda Doğunun ele geçirilmesine doğru ilk adımını atmış ve kapıyı aralamış olmakla kalmıyor, bundan başka din ve dünya görüşleri birbirinden farklı bu iki dünya, yani Roma ve Anadolu direkt kültür ilişkileri içerisine girmiş oluyorlardı. Bir başka deyimle, yüksek Anadolu kültür mirasının o zaman gelişiminin henüz çiçeklenme aşamasında olan Roma ve İtalya'ya akışı bu dikkate değer olayla başlamış oluyordu*. Bu tek kalmış bir olay değildir. Magnesia savaşının hemen arkasından G. Manlius Vulso komutasındaki bir Roma ordusunun, bu savaşta Antiokhos III. a yardım ettiklerinden dolayı Galat'ları cezalandırmak üzere Anadolu içlerine doğru harekete geçmesi ve işin ilginç yönü Roma generalinin Pessinus (Sivrihisar/Ballıhisar) 'a vardığında buradaki Büyük Ana tanrıçanın rahipleri tarafından coşkuyla karşılanarak, kendisine "üzerine ayak bastıkları bu topraklara Kısa zamanda egemen olacakları" kehanetinin² söylenmesidir. Bu, iki ülke arasında başlayacak yakın ilişkilerin açık bir belirtisidir. Burada Pessinus rahipleri acaba neden kendilerine yabancı olan Roma askerlerini böylesine içtenlikle karşılamışlardı? Bu sorunun cevabını, daha önce M.Ö. 204 senesinde; Pessinus'dan alınıp Roma'ya götürülen tanrıça Kybele ile tanışıklıkta bulmak istiyoruz. Demek oluyor ki, zannettiğimiz gibi iki taraf -Roma askerleri ve Pessinus rahipleri- birbirlerine hiç de yabancı değillermiş. Tanrıça Kybele için de durum aynıdır. Gerçekten bu tanrıça M.Ö. 204 senesinde engin bir hoşgörü ile İtalya'nın kalbi Roma'ya kabul edilmiş ve hatta aşağıdaki satırlarda değinece-

* Bu olaydan önce de Roma ve Anadolu manevi bakımdan direkt olarak birbirine bağlıdır. Çünkü, Roma'nın kuruluş efsanelerinde Troia'lı Aeneas ve oğlu Askanius kurucu ata rolündedir.

2-Livius. XXXVIII, 18,9(çev. A. de Selincourt, Livy. 1974); Polybios. XXI, 37, 5 vd; G. Rohde, Büyük Ana (Magna Mater). 1940. s. 5; D. Magie, Roman Rule in Asia Minor. 1950. s. 25.

ğimiz Roma dinini karakterize eden dindarlıkla (Pietas) Hıristiyanlığın doğuşuna değin kendisine, bazı dalgalanmalara rağmen, gereken ilgi ve saygı gösterilmiş ve tapınılmıştır. Bu olaya Roma din tarihinin ilginç olaylarından biri olarak bakılabilir.

Yukarıda adı geçen Pessinus'lu bu tanrıça kimdi? Ne sebeple Roma'ya alınmıştı? Bu din naklinin anlamı ne idi? İnanç ve tapınım biçimleriyle Roma'h ruhuna yabancı olan bu dinin Roma toplumunda oluşturduğu değişiklikler nelerdi? Bu soruların cevabını vermeden önce Roma diniyle ilgili bazı genel ve özlü bilgiler vermek uygun olacaktır.

Önce, esas öğeleri göz önünde tutularak dinin kısa bir tanımını vermek yerinde olur. Din, insanoğlunun kendisini yarattığına ve yaşadığı sürece her türlü işlerini kontrol ve dikkat ettiğine inandığı doğa üstü kuvvet ve kuvvetlerle olan ilişkilerinin bütünüdür.

Roma dini de genel görünümü ile bu tanımın çerçevesi dışında düşünülemez ise de, yine kendine özgü bir takım özellikleri bünyesinde toplamıştır. Burada herşeyden önce tüm Roma dinini karakterize eden, tanrısal kuvvetlerin ve bizzat tanrıların arzu ve buyruklarına sıkı sıkıya bağlılık niteliğini gözden ırak tutmamamız gerekir. Esasen, Roma kafasında, din sözcüğünü karşılayan ve batı dillerine miras olarak kalan RELİGİO nun da bundan daha başka bir anlama gelemeyeceği çeşitli otoriteler tarafından ileri sürülmüştür³. Tarihinin hemen her devrinde toprağı sevmiş ve ona sıcak bir sevgiyle bağlı kalmış olan Roma'lı doğa olaylarının yanında insan, toplum ve devlet yaşamının her anında, her aşamasında, her alanında kendini gösteren tanrısal kuvvetler düşünmüştür. Roma'lıya göre bu kuvvetler insanoğlunun içinde (Genius) hissedildikten başka, çeşitli nedenlerle onun tüm işlerini de kontrolü altında tutmaktadır. Giderek bu tanrısal kuvvetler etkilerini ev içerisinde, örneğin kapıda (Janus), ocakta (Vesta), kilerde (Penates) hissettirdiği gibi, dışarıda da tohumlara (Saturnus), sürülere (Faunus), ateşe (Vulcanus) bakma, hububatı büyütme (Ceres), hububatı saklama (Telhis) hububatın içlerini doldurma (Ops) vs. gibi fonksiyonları ile kendilerini göstermektedirler. Hatta insanın günlük işlerinin yanı sıra Roma toplumunun da yaşamına böyle bir takım tanrısal kuvvetlerin el attığı düşünülmüş, bunun sonucunda Roma'nın en eski tanrısal üçlüsü (triası) -Iuppiter, Mars, Quirinus- oluşmuştur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, tüm bu söylediğimiz tanrısal kuvvetlerin hiçbirisinin henüz kişisel bir görünümü yoktur. Etki alanları ve nitelikleri belirlenmiş kişisiz kuvvetlerden başka birşey değillerdir. Bu sebepten bu tanrısal kuvvetlerin ilk zamanlarda tasvir ve heykelleri yoktur. Hatta içinde

3 H. Demircioğlu, Roma Tarihi. c.I(1953). s.63;P. Wissowa, Religion und Kultus der Römer (1912). s. 318; P. Wissowa, Proceedings of the Congress for the History of Religions (1908). V/11.s. 169; W. Otto, Archiv für ReligionwissenschaftV/XII (1909). s. 533; W. Fowler, The Religious Experience of the Roman People (1933). s. 9, 21. n. 8; W.R. Halliday, Lectures on the History of Roma Religion (1923). s. 18-19.

oturmuş oldukları düşünülen tapınakları da yoktur. Dolayısıyla aralarındaki çeşitli ilişkileri düzenleyen theogonia ve mitolojiya da rastlanılmamaktadır. Bu hususta ilk esaslı yenilik krallık devrinde ve Etrüsk kralarının girişimleriyle başlamış, arkasından Cumhuriyet idaresinin ilk zamanlarında Magna Graecia Hellenlerinin etkisi ile Romalıların dinsel duyuş, düşünüş ve uygulanış alanlarında kendini kuvvetle hissettirmiştir. Romalılar bu tesirlerin etkisi altında artık tanrılarını insan biçiminde (anthropomorf) düşünmüşler, onlara aileler kurmuşlar, heykeller ve tapınaklar yapıp mitolojiler meydana getirmişlerdir. Ne var ki tüm bu etkilere karşın Romalı yine bir noktada kendi benliğini korumayı bilmiştir. Bu da, her tarafta hissettiği tanrısal kuvvetlerin kendi hareketlerini kontrol ettiği düşüncesi ve bunun neticesi olarak onlara gereken saygı ve tapınımı göstererek yardımlarını sağlamak ve öfkelerinden sakınmak kaygısıdır ki, kendisini son derecede dindar ve bir o kadar yabancı tanrılara hoşgörü sahibi bir insan kılmıştır. Bu özellik yabancı din etkilerinin Romalı ruhandan silip atamadığı ilginç bir olgudur. Örneğin, Mısır'dan İsis-Osiris ve İran'dan Mithra tapınımlarının alınmasında olduğu gibi. İşte Büyük Ana (Magna Mater) tapınımı da Roma siyasi tarihinin buhranlı sayfalarından birini meydana getiren II. nci Pön Savaşı (M.Ö. 218-202) esnasında şekilci ve kuru Roma dinini canlandıran bir katalizör olarak Roma toplumu içine girecektir. Bu olayın, yukarıda da değindiğimiz gibi, Roma din tarihi açısından önemini gereğince belirtebilmek için, kendisi gibi yabancı olup Romalı ruhunda ve kafasında yer tutan diğer dış kaynaklı tanrılar ve tapınımlarını da kısaca görmekte yarar vardır.

2- Roma'da Yabancı Tanrılar ve Tapınımları:

Roma din tarihindeki dinsel düşünce ve tapınımlarla ilgili uygulamaların iletişimi söz konusu olduğunda, bunun Roma'nın dış politikasındaki girişimleriyle ayrılmaz bir bütün halinde geliştiği gerçektir. Bu bakımdan Roma din tarihinde üç devri birbirinden ayırt etmek mümkündür:

a) Krallık devri sonundan II. nci Pön Savaşına kadar devam eden zaman içinde Roma İtalya'daki kavimlerle ilişki içerisindeydi.

b) II. nci Pön Savaşından Cumhuriyet idaresinin sonuna kadar ki devrede Roma Doğu dünyası ile sıkı ilişki halindedir.

c) İmparator Augustus ile başlayan İmparatorluk Devrinde, önce eski dinsel kavramlar, duyuş, düşünüş ve tapınma biçimleri çeşitli nedenlerle yeniden canlandırılmış, sonra Doğu dinlerinin daha geniş ve kuvvetli etkisi altında imparatorlar tanrılaştırılmış ve kendilerine özel tapınımlar ayrılmıştır.

Bu sınıflamaya göre, Roma'ya getirilen yabancı kökenli tanrılar ve tapınımları hakkında aşağıdaki bilgiler verilebilir.

Roma dini üzerinde ilk ve esaslı yeniliği Roma'nın Etrüsk krallarının yaptığını yukarıda söylemiştik. Bilindiği gibi, bugün artık Anadolu'

dan geldikleri tarihsel bir gerçek olarak kabul edilen Etrüsk'ler⁴ İtalya'ya beraberlerinde getirmiş oldukları yüksek kültür unsurları yanında, çoktandır ulaşılmış oldukları anthropomorf din anlayışları ile de komşu İtalya kavimleri ve Roma toplumuna üstünlüklerini kabul ettirmişler, hatta bunları onlara benimsetme yoluna bile girmişlerdir. Bu noktada en önemli etkileri Romalıları tanrılarını anthropomorf olarak düşündürmeye alıştırmış olmalarıdır.

İlk aşamada, eski tanrısal üçlüden (triasdan) ayrı olarak Roma'ya Iuppiter-Iuno-Minerva'dan oluşan yeni bir anthropomorf tanrısal üçlüsü kabul edilmiş ve Etrüsk mimari biçimlerini kapsayan Capitolium'daki tapmağa yerleştirilmiştir. Bu tanrısal üçlünün dışında Romalıların Etrüsk'lerden almış oldukları diğer bir tanrıda kapı tanrısı Ianus'dur⁵. Bu arada, Roma'nın Etrüsk krallarından Tarquinius Superbus zamanında "Sibyl kitaplarının" Roma'ya getirilişi de konumuz için ayrıca önemli bir olaydır. Çünkü bu kehanet kitapları çoğu kez bazı yabancı tanrılarının Roma'ya getirilmesini önermiştir. Örneğin, Sicilya'da Eryx dağında tapınılan ve Aphrodit'in niteliğinde olan Venüs Erycina'nın Roma'ya getirilişinde olduğu gibi, Kybele'nin naklinde de bu kitaplara danışılmıştır. Antik kaynaklara göre, kehanetlerin yazılı olduğu bu kitaplar Roma kentine Magna Graecia Hellen kentlerinden biri olan Cymae'den gelmişti⁶. Buraya da Anadolu'nun batı sahillerindeki Erythrai (İldırı)'den ve oraya da İda dağı (Kazdağı) yakınındaki Gergis'den getirilmişti⁷. Sibyl kitaplarının İda dağı veya civarından çıkmış olmaları da bize, bunların önerileri ile Roma'ya getirilen veya getirilecek olan dış kökenli tanrılarının şu veya bu şekilde Anadolu'nun herhangi bir yöresi ile ilişkilerini ima edecek yöndedir.

Sibyl kitaplarının getirilmesini önerdiği yabancı tanrılarının başta geleni Apollo olmuştur⁸. Kitapların gelişi ile birlikte tanınmış olan bu tanrının uzun süre bir barınağı olmaması, ancak M.Ö. 431 de Roma'da kendisine

4 Herodotos. I 94; H. Demircioğlu, a.g.y., s. 17; C. Bailey, The Legacy of Roma (1923). s. 113; S. Atlan, Roma Tarihinin Anahatları (1970). s. 6; C. G. Starr, A History of the Ancient World (1965). s. 448; F. Schachermeyr, Etrüskische Frühgeschichte (1929). s. 291; W. Brandenstein, Die Herkunft der Etrüsker, Der Alte Orient 35/ 1 (1937). s. 17-18, 27; M. Falkner, Epigr. u. Arch. zur Stele von Lemnos (Frühgesch. u. Sprwiss. 1948.). s. 148.

5 F. Kinal, DTCF Derg. X/ 1-2 (1952). s. 110. Burada Ianus'un kökeni Mezopotamya'da aranıyor.

6 Verg. Aen. VI, 1 vd; Servius ad Aeneas. VI, 72; Diony. Haly. IV, 62; Ovid. Metamorphoses, XIV, 124-153; Plinius. Nat. Hist. XIII, 88; P. Wissowa, a.g.y. s. 293, 536; W. Fowler, a.g.y. s. 257 vd.

7 G. Showerman, The Great Mother of the Gods. (1969). s. 3. Bununla beraber Diony. Haly. I, 55, 4 de bir nympe olarak tanımlanan Sibyl'in Erythrai'nin yerlisi olduğu belirtilmektedir. Bk. C. Bayburtluoğlu, Erythrai (1975). s. 38.

8 Bu tanrının Anadolu kökenli olduğu ilk kez U. von Wilamowitz tarafından "Der Glaube der Hellenen (1931/32). Berlin." de işaret edilmiştir. Ayrıca bk. E. Forrer, RHA I (1930/ 32). s. 141-44; R.D. Barnett, The Aegean and the Near East (1956). s. 220; Z. Taşlıkloğlu, Tanrı Apollo ve Anadolu ile münasebeti (1954).

bir tapınak kurulmuştur. Hatta M.Ö. 212 de şerefine Ludi Apollinares (Apollo oyunları) adanmıştır M.Ö. 495 de kendisine bir tapınak ayrılan Mercurius bunu takip etmiştir. M.Ö. 493 de başka bir tanrısal üçlü olan Ceres-Liber-Libera'ya da bir tapınak yapılmıştır. Bu tanrısal üçlü aslında tapınımı Güney İtalya ve Sicilya'da çok sevilen Demeter-Dionysos-Persephone üçlüsünün benzeri idi. M.Ö. 399 senesinde ilk Lectisternium⁹ ile Latona'nın getirildiği, Hellen'lerin Poseidon'unun Neptunus olarak ibadet gördüğü ve Diana ile Mercurius'un Artemis ve Herakles ile bir tutulduğu yeni bir nakil olayı daha meydana gelmiştir. Tarentum'da kendisine altar dikilen Dis Pater ve Proserpina Sibyl kitapları ile getirilen ve şerefine Ludi Saeculares'in düzenlendiği başka bir tanrısal çifttir. M.Ö. 293 senesinde halk arasında şiddetle patlayan bir veba salgını yüzünden yine Sibyl kitaplarına danışılarak tanrı Aesculapius Roma'ya çağırılmış ve iki sene sonra merasimle Tiber nehri üzerinde bulunan bir adadaki tapınağa yerleştirilmiştir¹⁰. Niteliği Roma dini ile uyumsuz olan Floralia M.Ö. 238 de yine kitapların buyruğu ile kurulmuş ve yerli Flora'nın karakter değişmesini simgelemiştir. Hellen'lerin gençlik tanrıçası Hebe, Iuventas adıyla benimsenmiş ve Sibyl'lerin emriyle kendisine M.Ö. 218 de bir Lectisternium düzenlenmiştir. M.Ö. 217 de ise, yukarıda da değindiğimiz gibi (s. 171), Aphrodit Sibyl kitaplarının aracılığı ile Sicilya'daki Eryx tepesinden alınarak Venüs Erycina ismiyle Roma toplumu içinde saygı görmüştür. Yine aynı senede kitaplara danışılarak Iuppiter-Iuno, Neptunus-Minerva, Mars-Venüs, Apollo-Diana, Vulcanus-Vesta, Mercurius-Ceres tanrısal çiftlerine birer Lectisternium düzenlenmişti¹¹.

Roma, tanrı naklinde komşu Lâtin toplumlarından da etkilenmiş ve bunun sonucunda, kendi başkanlığı altında kurulmuş olan Lâtin Birliğinin sembolü olarak Aricia'dan Diana ve onun tapınımı benimsenmiştir. Kendisine Roma'da Aventinus tepesinde bir de tapınak adanmıştır. Daha sonraları da süvarilerin koruyucusu olarak Tusculum kentinden Castor tapınımı Roma'ya getirilmiştir.

Böylece Roma kendi yerli tanrılarını başka yabancı tanrılarla birleştirmek ve hatta yeni bir takım tapınımlar benimsemek suretiyle yavaş yavaş pantheonunu oluşturmakla kalmamış, asıl önemlisi tüm bu tanrılar ile tapınımlarını kendi bünyesinde toplayarak meydana getirdiği bir örnek yapı, diğer kavimler üzerinde hissedilir ölçüde etki yapmıştır. Başka bir deyimle Roma bununla din açısından da üstünlüğünü kabul ettirmiş oluyordu.

Hatırlamak gerekir ki, M.Ö. 217 senesinde Venüs Erycina şerefine düzenlenen Lectisternium aynı zamanda Roma'nın Hannibal karşısındaki

9 Bu merasim Roma din tarihinde, tanrı tasvirlerinin yataklara konulup önlerinde yiyecekleri olduğu halde sokaklarda halka gösterildiği törenleri ifade eder.

10 C. Bailey, Phases in the Religion of Ancient Rome (1932). s. 123-26; G. Showerman, a.g.y, s. 3.

11 C. Bailey, a.g.y; G. Showerman, a.g.y.

Trasimenus mağlubiyetini de işaret etmektedir. Bu yenilgiyi bir sene sonra M.Ö. 216 daki meşhur Cannae hezimetini takip eder. M.Ö. 213 de Tarentum düşer. Felâketler zinciri ancak M.Ö. 212 de Roma lehine döner ve Sicilya'da Syracusai alınır. Arkasından Roma M.Ö. 211 senesinde Campania'da Capua'yı, M.Ö. 209 da Tarentum'u ele geçirerek M.Ö. 207 de Hannibal'ın kardeşi Hasdrubal'e karşı Metaurus savaşını kazanır. Ne varki Hannibal ile başlatılan ve 12 senedir devam etmekte olan II. nci Pön savaşı hem halkın ve yöneticilerin ve hem de askerlerin üzerinde yorgunluk, bitkinlik, çaresizlik, hatta ümitsizlik doğurmuştu. Bu durumda dinsel çözüm yollarının aranmasından daha doğal bir çare yoktu. Ve gerçekten böyle olmuştur. Metaurus savaşı ancak geçici bir sevinç dalgası oluşturmuş, bu dalga çekilince Romalılar karşılarında duran işlerin öncekilerden hiç de aşağı önemde olmadığını görmüşlerdi. Bir kez galip komutan Hannibal mağlup edilmesine rağmen hâlâ İtalya'da idi. Ve onunla hesaplaşmak savunmada kalmakla değil, belki karşı harekâta geçmekle olabilecek bir işti. Bu da yeni ve çapı kestirilemeyen bazı sıkıntılar ve fedakârlıkları gerektirecekti. İşte Roma'nın içinde bulunduğu bu buhranlı ortam, ıstıraplı Roma halkını yeni bir kurtarıcı tanrı aramaya sevk etmiş ve yine Sibyl kitaplarına başvurmaya zorlamıştı. Bu kitapların işe karışması yeni bir tanrının ve onun tapınımının Roma'ya çağırılması ile sonuçlanmıştı. Bu tanrı Merhametli Büyük Ana Kybele (Magna Mater) idi. Ancak Roma devletinin ve halkının gerek duyduğu ve sıcak bir sempati ile karşılayacağı Büyük Ana Kybele hakkında Romalı yazarlar bize neler söylüyorlardı?

3- Romalı Yazarlarda Kybele (Magna Mater):

Tanrıçanın gerek Roma'ya getirilmesi olayı gerekse Roma surları içindeki yaşamı, Lâtin yazarları ve düşünürlerini çeşitli yönde etkilemiştir. Bu konuda verilen bilgiler hem tanrıçanın ismini açıklamaya yöneliktir ve hem de tapınım kökeni ile önemini aydınlatmada yararlı olmaktadır. Örneğin, bu yazarlardan birinde¹² Kybebe sözcüğü ele alınarak onun Grekçe Kubos(= geometrik anlamda küb) sözcüğünden çıkmış olduğu belirtilmektedir. Gramerci Servius ise önce, Kybele sözcüğünü Phrygia'nın Kybelus isimli bir dağı* ile ilişkili tutmakta ve kendisine orada Kybele olarak tapınıldığını söylemektedir. Sonra, başkalarından naklen, tanrıçanın ya Phrygia'daki ilk rahibi Kybelus'dan veya Kybeleia kentinde** oturduğundan, yahutta rahiplerine (Gallus'lara) özgü baş sallama hareketini

12 Martianus Capella VII, 740 (G. Showerman, a.g.y. s. 13, n. 43 den alıntı.)

* Araştırmalarımıza rağmen bu isimli bir dağı bugünkü yeri ile saptayamadık. Ancak antik ve klâsik kaynaklarda sık sık geçmektedir. Bkz, Pauly-Wissowa, RE XL/ 2 (1958). s. 2292 "Kybela" mad.

** Bu kentin de yeri belli değildir. Fakat kaynaklarda Erythraia'nın üstünde, Khios adasının karşısındaki Mimas yarımadasının doğu kısmında olarak işaret edilmektedir. Bkz, Pauly-Wissowa, RE XL/2 (1958). "Kybeleia".

ifade eden Grekçe "apo tu *kubistan* ten kephalen" teriminden dolayı Kybele adını almış olduğunu söyler¹³. Aynı düşünür ismin diğer bir şekli olan Kybebe sözcüğü üzerinde de durmakta ve onun tanrıçayı ilk kez kutsal sayan Phrygia'lı Kybebus'dan dolayı Kybebe diye adlandırıldığını belirtmektedir¹⁴. Ayrıca yazarın her iki ifadesinde de tanrıçanın asıl niteliği Ana (Mater) ve Alma (Besleyici) sözcükleri ile gösterilmekte ve Bakkhus özelliğine sahip olduğu ilave edilmektedir. Augustus çağı ozanlarından Ovidius'un bir fragmanında üzeri otlarla kaplı yeşil Kybele dağı ile yüksek Kelaenai kenti* arasında, içildiğinde suyu insanı çıldırtan Gallus** isimli bir ırmağın aktığı ifade edilmektedir¹⁵. Diğer bir fragmanında da Kybeleia tanrıçasından bahis geçmektedir¹⁶. Ozan Vergilius'da ise tanrıça yine Besleyici (Alma) Ana niteliğiyle göze çarpmaktadır¹⁷. Fakat Lâtin düşünür ve yazarları arasında hiçbiri Catullus'dan daha geniş, daha canlı bir biçimde tanrıça hakkında bilgi vermemiştir. Catullus, Attis isimli hadım bir genci Kybele ile ilişkide tutarak tanrıçanın Phrygia kökenine, karanlık orman köşelerine duyduğu özel ilgisine, Attis'in kendini hadım etmek suretiyle elinde bir davul olduğu halde tanrıçaya kendisini adamasına, tanrıçanın hadım rahipleri Gallus'lara, tanrıçanın Dindymene*** lâkabına, vahşi hayvanlar üzerindeki egemenliğine, zil, davul, flüt, dümbek gibi müzik aletlerinin âyinlerinde özel bir yer tuttuğuna, İda dağı (Kaz dağı) ile ilgisine, anıt ve relieflerde göreceğimiz sürüler boğan aslanlarına, Dionizik karakterine, Maenad'larının**** tanrıçanın çıldırtıcı âyinlerini kutlamalarına işaret etmektedir¹⁸. Tarihçi T. Livius'da bize Büyük Ana (Magna Mater)'nin Roma'ya getirilişi ile ilgili olayları geniş olarak anlatmaktadır¹⁹. Bu anlatılanlardan, tanrıça Kybele'nin Pergamon (Bergama) kralı Attalos I (M.Ö. 241-197)'in yardımı ile Pessinus'dan Pergamon'a ve oradan da Roma'ya, Sibyl kitaplarının önerisi üzerine, M.Ö. 204 senesinde "Kent Koruyucu" özelliği ile geldiğini ve Tiber nehri ağ-

13 Ad Aeneas III, 111.

14 a.g.y. X, 220.

* Adı geçen dağ ile kent Phrygia sınırları içindedir.

** Bu ırmak Sakarya (Sangarios)'ya Porsuk (Timbris)'un üstünde dökülen Göksu (eski Gökçesu) dur. Bkz, Pauly-Wissowa, RE XL/2 (1958). "Gallos"; Leake, Journ. of a tour in Asia Minor, (1824). s. 12; Perrot, Galatie et Bithynie (1862). I, s. 59; W. Ramsay, Asia Minor (1890). s. 182,205,246; H. Kiepert, Forma Orbis Antiquus. IX (Text. s. 2a); Karte von Klein asien (1844).

15 Fasti. IV, 363 (J.G. Frazer, The Fasti of Ovid. c.V. 1929 s. 202 den alıntı.)

16 a.g.y. IV, 191.

17 Aeneis. X, 220.

*** Bu isim, Anadolu'da tanrıçanın tapınıldığı birkaç dağa bağlı olarak gözükmektedir. Ve tanrıça da "Dindymene" lâkabını buradan almıştır. Saptamalara göre bu isimde dört tane dağ vardır: 1- Hermos (Gediz) nehrinin kaynağındaki Murat Dağı, 2-Kyzikos'un üstünde Kapıdağ yarımadasındaki Kapı Dağı, 3-Bugünkü yeri saptanamayan Troas'da bir dağ, 4-Pessinus'un hemen kuzeyindeki Gunusu (Günüsü) Dağı.

**** Bunlar tanrı Dionysos'a kendini adanmış kadın taraftarlardır. Tanrı tarafından vecde getirilerek bir tür çılgınlaşmış durumda önlerine ne gelirse parçalarlardır.

18 LXIII (Çev. W. Eisenhut, Catull. s. 98-105).

19 XXIX, 10 vd. (Çev. A. de Selincourt, Livy. 1974).

zında Roma'nın en temiz iki kişisi -Scipio Nasica ve Claudia Quinta tarafından karşılanarak Roma'da Victoria tapınağına, daha sonra da Palatinus tepesinde yapılan kendi tapınağına yerleştirildiğini öğreniyoruz.

Lucretius'da da Büyük An; Tanrıça ile ilgili açıklayıcı bilgiler vardır^{19a}. Ozan burada Hellen'lerin tanrıçayı Tanrıların ve Hayvanların Anası, İnsanın Yaratanı diye bildiklerini, onu aslan koşulu arabaya kurulmuş bir tanrıça olarak düşündüklerini, kentlerin koruyucusu olduğundan dolayı başında surlu taç taşıdığını, İda'lı Ana olarak isimlendirildiği halde Phrygia'da tapınıldığını, hadım rahiplerinin davullar, kösler, flütler eşliğinde ellerinde bıçaklar âyinler yaptıkları söylemektedir.

Şimdi, burada şöyle bir soru akla gelebilir: yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz bu bilgileri acaba arkeolojik kaynaklar da doğrulamakta mıdır?

4- Roma Çağı Kybele Tasvirleri:

Gerçekten Roma devrine ait Kybele ile ilgili pekçok arkeolojik belge vardır. Bunların tümünün bu sayfalarda tek tek ele alınması ve incelenmesi olanaksızdır. Bu bakımdan tanrıçayı bize karakteristik özellikleriyle tanıtabilecek bazı örnek yapıtların incelenmesi uygun olacaktır. Bunlar arasında bir altar özellikle ilginçtir²⁰. Burada altanın üzerindeki kabartmada, içinde Magna Mater bulunan bir gemiyi saç örtüsü ile çeken Claudia Quinta isimli kadın gösterilmekte ve reliefin altındaki yazıta göre de bu yapıt "Matri Deum et Navi Salvie" e adanmaktadır. Bu sahne aslında T. Livius XXIX, 10-14 de anlatılan Magna Mater'in Roma'ya getirilişi olayını açıkça vurgulamaktadır. Çünkü, Livius da aynı şekilde yukarıda söylenildiği gibi bu kadından ve yaptığı işten bahsetmektedir. Diğer ilginç bir reliefte, tanrıça kendisinin aşığı Attis denilen genç ile birlikte arabası içinde bir horoz ve kutsal bıçak resmi olduğu halde gösterilmektedir²¹. Roma'da Lateran müzesinde bulunan ve içinde bir Archigallos (Kybele'nin başrahibi)'un küllerini saklayan taş kavanozun üstünde de kuyruğu hububat başaklarından oluşan bir horoz resmi bulunmaktadır²². Bu iki yapıtta rastladığımız horoz tasviri genellikle Lâtince "Gallus" (horoz) sözcüğüne yapılan alaycı bir ifade olup, gerçekte Kybele rahipleri olan Gallus'ların amblemi olarak seçilmişti. Gallia Narbonensis'de Arausio'da bulunmuş insan ayağı biçimindeki bir mermer parçası da yine tanrıçaya adanmıştır²³. Burada insan ayağının tanrıça ile ilişkisinin ne anlama geldiği sorulabilir. Bununla ilgili şimdiye değin inandırıcı bir açıklama yapılmamıştır. M.Ö. I. nci yüzyıla ait bir madeni para üzerinde de tanrıça

19a -De Nature Rerum (EvreninYapısı. çev: T. Uyar-T. Uyar). 1974. s. 70-71.

20 Helbig, Coll. of Antiq. in Rome. c. I, no. 436; ayrıca bkz, G. Showerman, a.g.y. s. 99, n. 99.

21 CIL VI, 494, 512; XII, 1569; XIV, 429.

22 Frazer, The Golden Bough, c. I (1936). s. 279.

23 CIL XII, 1223.

ayni şekilde biçimi bozulmuş bir insan ayağı ile gösterilmiştir²⁴. Şu halde bu insan ayağı motifi neyi ifade etmektedir?

Her ne kadar M.Ö. II. nci bin yıl Hitit devleti ile M.Ö. I. nci bin yıl Geç Hitit prenslikleri anıt ve belgelerinde ayakla ilgili işaret ve kayıtlara rastlıyorsak da²⁵, bunların tanrıçaya olan ilgisi ve özellikle maddi anlamları -yürümek fonksiyonu- dışında ne ifade ettikleri noktası şimdilik açık kalmaktadır. Ne var ki aradan uzun bir zaman geçtikten sonra Roma çağında ayak motifinin tanrıçaya bağlı olarak tekrardan görünmesi ilginçtir. Acaba bu motifi tanrıçanın sağlık verici niteliği ile birleştirmek mümkün müdür? Tanrıçanın kendi tapınımına resmen girenlerin yanında tüm insanlığı da kapsayan koruyuculuk özelliği içinde varlıkları hastalıklardan iyileştirme fonksiyonu hiç de önemsiz değildir²⁶. Ancak, ayak motifi tanrıçanın bu özelliğiyle ne ölçüde ilişkilidir? Yani, demek istiyoruz ki, ister adak olarak verilmiş isterse sadece tasvir edilmiş olsun, bu işi yapan yaptığı iş karşılığında tanrıçadan sağlık mı dilemek istemiştir! Bu varsayımı destekleyecek çağdaş belgeler bilinmemekle beraber bunu bir öneri olarak ileri sürmenin isabetli olacağı kanısındayız.

Tanrıçanın sevilen bir tasvir biçimi de dört köşe niş içerisinde ve çeşitli pozlarda gösterilmesidir. Bu tür yapıtlardan Epidauros Hieronun'da, İtalya'da ve Anadolu'da pek çok örnekler ele geçmiştir. Çoğu örneklerde tanrıça tam ölçüleri ile, ayakta veya otururken, başında surlu bir taç (polos) ve tamamen giyimli olarak, iki saç örgüsü yüzünün iki yanından aşağı sarkmış, elinde tympanum veya patera (libasyon kabı), dizlerinde bir aslan veya iki yanında birer aslan, bazen yanında meşaleli bir figür, bazen bir genç (Attis) veya bazen de iki yanında yer alan biri genç diğeri yaşlı iki figür olduğu halde taht üzerinde oturur biçimde gösterilir²⁷. Heykeltıraşlık yapıtlarda da tanrıça Kybele sık sık konu edinilmiştir. Örneğin, bir yapıtta tamamen giyimli, surlu tacı olan yaşmaklı bir figür taht üzerinde oturmakta ve sol kolunu tympanum üzerine dayamaktadır²⁸. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden bulunmuş bu devre ait ve bu motifleri kapsayan örnekler daha da boldur²⁹. Formie'de ele geçmiş olup sol eli ile aslanların dizginlerini tutan tam boy figür de aynı şekilde giyimlidir³⁰. Yine tanrıçayı aslanlar tarafından çekilen arabasında tasvir eden bronzdan

24 Babelon I, 52, 19; Showerman, a.g.y. s. 100, n. 3.

25 Laroche, Les Hieroglyphes Hittites (1960), s. 52-55; S. Alp, Karahöyük (Konya). 1972. s. 154-155, Lev. 146/447-48, Şek. 31-35.

26 Pauly-Wissowa, RE XI/2 (1913), s. 2255.

27 Dütschke V, 29, 594, 597, 603, 606, 727 (G. Showerman, a.g.y. s. 101, n. 4 den alıntıdır.) Mendel, 327,454,251,513, 799, 849,850, 1384; J. Keil, Jahr. d. Österr. Arch. Inst. in Wien, XVIII (1915). s. 66-78, fig. 47 (Archigallos tasviri).

28 G. Showerman, a.g.y., s. 101.

29 Mendel, 311,312, 800, 849, 850, 1384; J. Keil, a.g.y., fig. 35-39, 41,43-46, 40 ve 48'in kökeni belli değildir.

30 G. Showerman, a.g.y., s. 101.

bir heykel grubu da Roma'da ele geçmiştir³¹. Alışıl gelmiş özellikleri ile tanrıça heykelciklerine İtalya'da da rastlanılmaktadır³². Roma'da bulunan bir lâhite tanrıça, merasim alayı içinde önünde aslanları ile tahta oturmuş, elinde tympanumu, önden sekiz kişilik zafer heykeli taşıyan bir grup ile birlikte on iki kişilik trompetçiler ve bir fil kafilesi olduğu halde bir plâtfom üzerinde durmaktadır³³. Arles yakınında Avignon'daki bir müzede bulunan gümüş bir kap üzerinde tanrıça tahtı üzerinde oturduğu halde bir meyve sepetini sapından tutmaktadır³⁴. Tanrıçanın ve genç aşığı Attis'in başlarının süs olarak kullanıldığını işaret eden dört örnekte Galya'da bulunmuştur³⁵. Tanrıça Barselona mozaiğinde bir sirkin ortasında bir aslan üzerinde görünmektedir³⁶.

Tüm bunları söyledikten sonra, bu verilerin ışığı altında tanrıçanın özellikleri, karakteristik işaretleri ve ritlerine geçebiliriz.

5- Büyük Ana Kybele (Magna Mater) 'nin Özellikleri, Karakteristik İşaretleri ve Ritleri:

Yukarıda ele alınan yazılı ve arkeolojik yapıtlar genel olarak değerlendirilecek olursa görülecektir ki, Magna Mater Roma surları içine herşeyden önce "Kent Koruyucu Tanrıça" niteliği ile girmiştir. Çünkü tanrıça ile ilgili arkeolojik yapıtların büyük bir kısmı onu başında surlu bir taç ile tahtında oturan ve önünde kutsal hayvanları, yani aslanları olan bir tanrıça olarak tanıtmaktadır. Bilindiği gibi bu surlu taç onun "Kent Koruyucu" gücünün simgesi olup Hellenistik devirde yaratılmış bir buluştur. Zil, tympanum, dümbelek, flüt onun orgiastik âyinlerinde kullanılan müzik aletleridir. Kendisi Besleyici (Alma) Ana (Mater)dir. Özünde ve tapınımında, doğanın engel tanımayan taşkın güçlerini sembolize eden Dionyzik karakter vardır. Yüksek dağ tepelerine ve karanlık orman köşelerine özel bir tutkusu vardır. Vahşi hayvanların, özellikle de aslanların hakimesidir. Çünkü tanrıça asıl öz karakteri ile el değmemiş vahşi doğanın temsilcisidir. Bir de, bazen kendisinin yanında rastladığımız bir Attis tipi vardır ki, üzerinde kısaca durmak gerekir. Özellikle Roma'lı ozan Catullus (LXIII)'da çok canlı bir biçimde belirtilen Attis, aslında Büyük Ana Tanrıçanın bitkiler âlemi üzerindeki fonksiyonu ile birleştirilmiş ve tapınımını da Phrygia'da merkezlenmiş, tanrıçanın aşığı genç bir bitki tanrısı olarak tanınmıştır³⁷. Yani kışın ölen ve ilkbaharda dirilen doğa güçlerini simgeleyen bir tanrı olarak kendisine tapınılmıştır. Böylece kökeninin Mezopotamya'ya kadar indiği, Sumerlerin aşk ve savaş tanrıçası İnanna'nın

31 G. Showerman, a.g.y., s. 101.

32 Dütschke, V, 801, 806, 929 (G. Showerman, a.g.y., s. 101 den alıntıdır).

33 G. Showerman, a.g.y., s. 101.

34 CIL XII, 5697, 3.

35 Roscher Lexicon. II. s. 2925.

36 Hübner, Annales (1863). s. 160, Pl. D (G. Showerman, a.g.y., s. 102 n. 12 den alıntı).

37 M.J. Vermaseren, The Legend of Attis in Greek and Roman Art (1966). s. 1-12.

kocası doğa ve bereket tanrısı Dumuzi (Tammuz) ile aynı olduğu çoktan beri kanıtlanmıştır³⁸. Fakat Attis Catullus'da bir tanrı olarak değil bir rahip olarak gözükmektedir. Bu o kadar şaşırtıcı değildir. Çünkü Attis adı aynı zamanda, tanrıça Kybele'nin Anadolu'daki büyük tapınım merkezi olan Pessinus'da bulunan tapınının rahiplerine verilen genel bir isimdir³⁹. O halde Catullus'un anlattıkları Anadolu'dan esinlenmiştir diyebiliriz. Her ne olursa olsun, Cumhuriyet devrinde Roma'daki varlığı kanıtlanan Attis⁴⁰, İmparatorluk çağında tüm önemi ile kendini göstererek tanrıça Kybele ile birlikte İtalya'nın merkezi Roma'da Eski Doğu kültürünün bir temsilcisi rolündedir. Tanrıçanın bir de belgelerde sık sık ismi geçen "Gallus" adı verilen hadım rahipleri vardır ki, aşağıda göreceğimiz gibi, kendisine yapılan âyinler olsun kurbanlar olsun bu kişiler tarafından yürütülmüştür.

6- Roma'da Magna Mater Ritleri:

Bundan önceki satırlarda tanrıçanın Roma'ya getirilişine kısaca değinmiştik. Roma'lılar herhalde Hannibal savaşının baskısı altında gerekli zaman ve vasıta bulamadıklarından, kente gelişinde önceleri tanrıçanın bizzat kendisine ait bir yer sağlayamadılar. Fakat olay, Romalıların tanrıçaya ilgilerini gösteren seremonilerle kutlandı. Hatta onu devlet adına karşılamak üzere Roma'nın en seçkin ailesinden -Scipiolar-bir kişi temsilci olarak seçildi. Tanrıçanın gelişine rastlayan günde bir Lectisternium düzenlendi ve o gün tatil ilan edildi. Hatta şerefine Megalensia adı verilen oyunlar kuruldu. Oyunlara verilen bu isimde ve oyunların kurulmasında tanrıçanın geldiği yerin -Anadolu'nun- etkilerini sezmemek olanaksızdır⁴¹. Yine bu yeni tapınımın yardımcıları olarak Sodalitates denilen dinsel kardeşlik kulüpleri kuruldu. Hatta bunlardan birine meşhur M. Porcius Cato da üye idi⁴².

Kente gelişinden ancak on üç sene sonra, yani M.Ö. 191 de Senatus kararıyla tanrıçaya Palatinus tepesinde kendisinin olan bir tapınak yapıldı. Bugün bu tapınağın temelleri adı geçen yerde hâlâ görülebilir. Tanrıçanın Roma'ya geliş tarihi olan 4 Nisanda yapılan Megalensia bayramının, tapınağın tanrıçaya adanma günü olan 10 Nisana kadar uzatılması da herhalde tanrıçanın bu tapınağının açılışı esnasında olmuştu⁴³.

38 F. Kinal, Tarih Araştırmaları Dergisi. III (1965). s. 15-20.

39 Polybios, XXI, 37; CIL VI, 283; O.G.I. 315; I-VII, 541; I.G.R III, 225

40 Th. Köves, Zum Empfang der Magna Mater in Rom. Historia XII/ 3 (1963). s. 321. n. 2.; Ayrıca bkz. H. Graillet, Le culte de Cybele (1912). s. 101 vd; H. Hebding, Attis, (1903). s. 142 vd; Fr. Cumont, Oriental Religions in Roman Paganizm (1956). s. 50 vd; J. Marquardt, Staat-sverwaltung (1881-85). s. 368.

41 Varro, Ling. Lat. VI, 15 de bu ismin, tanrıçanın Pergamum'daki tapınağı olan Megalesion'dan çıktığı belirtilmektedir. Fakat Cicero, De Harusp. Resp. 12, 24 de aynı isim tanrıçanın bir ünvanı olan Megale'den türetilmiş olarak görünmektedir.

42 Cicero, İhtiyarlık (Çev. A. Sarıgöllü). 1963. s. 25.

43 Preller, Römische Mythologie (1881). s. 448.

M.Ö. II. nci yüzyılda tanrıçanın tapınımı ile ilgili iki kayıt dikkat çekicidir. Bunlardan biri Sodalitates'in gelişimi olarak, tanrıçanın getirilmesinin anısına şöenler verme âdeti idi ki, bunlara Mutitationes deniliyordu. Bu şöenlerde karşılıklı olarak buna katılan üyeler her biri sıra ile bu işi yapıyordu. Bunlar, tanrıça Ceres'in şerefine yapılan Cerelia festivalindeki Mutitationes'lerden farklı idiler. Çünkü, Cerelia Mutitationesleri Pleplere ilişkin olduğu halde Büyük Ana'nın kiler Patriciler tarafından düzenleniyordu⁴⁴. Fakat az sonra bu ziyafetler çok israfa yol açtığından devlet tarafından düzenlenerek harcamaları kısıtlandı. İkinci kayıta Diodoros Siculus⁴⁵ ve Plutarkhos'da⁴⁶ rastlıyoruz. Buna göre, Pessinus'daüi Büyük Ana'nın Battakes ismindeki bir rahibi, tanrıça tarafından görevlendirilmiş olarak M.Ö. II. nci yüzyılın sonlarında (M.Ö. 102) Roma'ya gelmiş, devletçe ağırlanmış, tanrıça heykelinin kutsallığının bozulduğunu ileri sürerek halktan genel kefarete istemiş, fakat halk tribunsularının kışkırttığı Roma'lılar tarafından hakarete uğratılmış, arkasından kendisine bu komployu hazırlayan tribunuslardan birinin ölmesiyle, tanrıçanın öfkelenildiğini zanneden Romalılarca iyi bir kabul görerek ülkesine yollanmıştır.

Bu iki örnekten de anlaşılıyor ki, Magna Mater kültü Roma toplumunda etkinliğini büyük çapta sürdürmektedir. Hatta devlet başka tapınımlara göstermediği ilgiyi bu tanrıçaya ve onun tapınımına göstermiştir. Tanrıçanın tapınımı Patricilerin, yani aristokrasinin himayesi altında görünmektedir.

Kybele tapınımının ritleri ile ilgili olarak Cumhuriyet devrinden az kanıt bulunmakla beraber, tapınımın merkezi Phrygia'daki esas uygulamaların Roma'da da taklit edildiği açıktır. Çünkü, bir defa tapınım, parlak renkli giysiler içinde, göğüslerinde tasvirler olduğu halde merasim alayı içinde hareket eden ve Büyük Ana'nın şerefine flüt ve tympanum çalan Phrygialı bir rahip ile bir rahibenin sorumluluğunda idi⁴⁷. Edebiyat çevrelerince de Magna Mater tapınımı Phrygialı olarak tanınıyordu⁴⁸. Phrygia ve Hellas'da olduğu gibi Roma'da da tanrıçanın rahipleri bayramlarda evden eve dilenmek suretiyle tapınımın yaşaması için para topluyorlardı. Cicero rahiplere verilen bu ayrıcalığın halkın düşüncesini boş inançlarla doldurduğunu ve malî bakımdan kendilerini bitip tükettiğini söylemektedir⁴⁹. Yine Ovidius ve Arrianos'daki kayıtlara göre,⁵⁰ "Lavatio" denilen tanrıçanın yıkanma seremonisi ile tanrıçaya ilişkin yas günü (Dies

44 Aulus Gellius. XVIII, 2, 11 (G. Showerman, a.g.y., s. 37 n. 41 den alıntıdır).

45 XXXVI, 13.

46 Marius, 17,5 vd.

47 Diony. Haly. II, 19.

48 Cicero, İhtiyarlık (çev. A. Sarıgöllü). 1963. s. 25.

49 De Legibus II, 16, 40 (G. Showerman, a.g.y., s. 39 n. 46 dan alıntıdır).

50 Fasti IV, 337; Iact, 33.4 (G. Showerman, a.g.y., s. 19 n. 80 den alıntıdır).

Sanguinis) de Phrygia kökenli idi⁵¹. Servius'da Romalıların Phryg tarzına göre tapındıklarını söylemektedir⁵².

Magna Mater tapınımının bazı özellikleri Phryg damgasını taşıyor idiyse de, tanrıçanın senelik festivali başta olmak üzere diğer tüm tapınım uygulamaları Roma yönetim makamları (Praetor) tarafından denetim altında bulunduruluyordu. Böyle bir denetim gereksinmesinin duyulması, herhalde serbest bırakılacak olursa tapınımın bazı garip âdetlerinin devlete zararlı olacağı düşüncesinden çıkmış olmalıdır. Düşünceyi besleyen kaynak ise, doğulu nitelikleri olan böyle bir tapınımın çılgınlık ölçüsüne varan âyinlerinin sade ve şekilci Romalı karakterine yabancı olması, ters düşmesi idi. Buna rağmen Roma'lılar tapınımı içtenlikle benimsediler ve desteklediler. Fakat yine de onun, seremonilerdeki israf ile hadım rahipler (Gallos) gibi bazı unsurlarına dayanamadılar. Bundan dolayı, erkenden Romalı vatandaşlara tanrıçanın hizmetinde dilenci-rahip (Metragyrtai) veya flütçü olarak bulunmak, kendini hadım ederek tanrıçaya adamak yasaklanmıştı⁵³. Bununla beraber M.Ö. 102 de Q. Servilius Caepio isimli bir Romalının kölesi ile⁵⁴ M.Ö. 101 de Genicius isimli Romalı⁵⁵ kendilerini hadım ederek tanrıçanın hizmetine adanmışlardır.

İmparatorluk döneminde ve imparatorlardan Claudius (M.S. 41-54) tarafından tanrıçaya senelik bir kutlama merasiminin düzenlenmesi de ilginçtir. Bu merasimin imparator tarafından kurulmadığı, fakat Phrygialı örneğinin daha mükemmel biçimde canlandırılmasının söz konusu olduğu Roma yazarlarınca belirtilmektedir⁵⁶. Bu festival 15-27 Mart arasında kutlanıyordu. İlk gün -15 Mart- "Canna İnatrat" diye isimlendirilmiş olup o gün başrahip (Archigallos) tarafından altı yaşında bir boğa dağlarda kurban edilirdi. Seremoniye başrahipten başka bir rahibe ve bir de Cannophori denilen kamış taşıyıcılar alayı katılırdı. Bu olay, efsanelere göre henüz bir çocukken Phrygia'nın en büyük nehri Sangarios (Sakarya)'un sazlık kıyılarına bırakılan Attis'i Kybele'nin bulmasını sembolize ediyor ve bunu göstermek için Cannophori alayı kamış (saz) taşıyordu. Bu seremoninin, Phrygia rahiplerinin Gallus ırmağı kıyılarında yapmış oldukları benzer bir seremoninin zayıf yansıması olduğu ileri sürülmektedir⁵⁷. Festivalin ikinci günü -22 Mart- Arbor İnatrat diye adlandırılıyordu. Bu günde, efsanelere göre Attis'in kendisini altında sakatladığı kutsal çam ağacının bir örneği Dendrophori (ağaç taşıyıcılar) alayı tarafından tanrıçanın Palatinus'daki tapınağına taşınırdı. Aslında ölü Attis'i sembolize eden çam

51 G. Showerman, a.g.y., s. 58 n. 33-34.

52 Ad Aeneas XII, 836

53 Diony. Haly. II, 19.

54 Obsequens, 44 (104). i. (G. Showerman, a.g.y., s. 44 n. 63-64 den alıntıdır.)

55 Valerius Maximus VII, 7.6 (G. Showerman, a.g.y., s. 44 n. 63-64 den alıntıdır.)

56 Arrianos, Iact, 33.4; Servius ad Aeneas XII, 836; Arnobius V, 7 e göre senelik festivalin kuruluşu Pessinus'da tanrıça Agdistis'e verilmektedir.

57 G. Showerman, a.g.y., s. 57 n. 27.

ağacının gövdesi ise yün bantlarla sarılır ve dallarına menekşeler asılırdı. Bu da, efsanelerde Attis'in vücudunun kendisini seven İa tarafından yünlerle örtülmesini ve Büyük Ana Tanrıçanın çam ağacını Attis'in toprağa düşen kanından çıkmış olan menekşelerle süslemesini anımsatıyordu. Festivalin üçüncü günü 24 Mart'taki Dies Sanguinis veya Sanguem denilen yas ve perhiz günü idi. Bu gün esnasında, inananlar tanrıçanın Attis'in kaybindan duyduğu acısını taklit ederek acı acı ağlar ve oruç tutarlardı. Bu arada başrahip (Archigallos) ve rahipler (Gallos) de çılgınca danslar ve etki edici bağırışlar ile kendilerinden geçerek vücutlarını döver, etlerini keser ve tıpkı Attis gibi kendilerini hadım ederlerdi. Ertesi gün, yani 25 Mart sevinç ve şenlik günü idi. Hilaria diye isimlendirilen bu günde, Attis'in ilkbahar ile birlikte ölüm uykusundan uyanmış ve dirilmiş olmasından duyulan genel sevinç, aşırıya kaçan eğlenceler ve lükse varan ziyafetlerle kutlanırdı. Ertesi günkü dinlenmeden sonra (Requietio) Mart 27 de tanrıçanın heykeli, başında Quindecemvir'lerin bulunduğu bir alay içinde Roma dışındaki Tiber'e dökülen Almo deresine götürülür ve orada yıkanırđı. O gün Lavatio diye adlandırılmıştı.

Bunlardan başka, senelik festivalin parçası olmayan ve fakat büyük önemi olan bir âyin de Taurobolium (Boğa kurbanı) ve bunun değişik biçimi olan Criobolium (Koç kurbanı) idi. Seremoninin ortaya çıkışı, M.S. 105 senesine ait Pergamum'dan ele geçen bir yazıtta ilk kez görünür ve kutlama ile ilgili en eski belge niteliğini taşır⁵⁸. Yazıtta Dea Celestis tapınımı hakkında bilgiler vardır. Herhalde bu tanrıça, Kybele ile eşimseniyordu. Taurobolium'un İtalya'daki varlığı ise Neapolis (Napoli)'de bulunan M.S. 133 senesine ait bir yazıtla kanıtlanmıştır⁵⁹. M.S. 160 senesinden M.S. 390 senesine değin Galya, İtalya, İspanya, Afrika, Hellas gibi yerlerden ele geçmiş yüz kadar yazıtta Taurobolium'a ilişkin kayıtlara rastlıyoruz. Geç. devir Roma yazarlarından Prudentius (M.S. 348- M.S. ca. 418)'da bu seremoninin nasıl yapıldığı gayet canlı bir biçimde anlatılmıştır⁶⁰. Genel çizgileriyle bu seremoni, üzeri delikli kalaslarla kapalı bir çukura inen başrahibin, kalasların üstünde kesilen boğanın kanıyla banyo yapması idi. Çoğu kez böyle bir seremoniyi düzenleyen kişi bir de bunun anısı olarak altar dikerdi. Seremoni sadece Taurobolium'dan oluşuyorsa altar genellikle tanrıçaya, Criobolium (Koç kurbanı) Taurobolium (Boğa kurbanı) ile birlikte yapılıyorsa altar hem Magna Mater'e ve hem de Attis'e sunuluyordu. Fakat boğa birincisine koç ikincisine kurban ediliyordu⁶¹. Böyle bir kan banyosunun anlamı, Eski Doğıudaki en eski uygulaması içinde, bu banyoyu yapan ve o dine girmeye aday olana kurban hayvanının kuvvetini aktarmayı amaç edinmiş olarak tanımlanıyorsa da⁶², yazıt-

58 Pauly-Wissowa, RE XI/2 (1913). s. 2275-78.

59 G. Showerman, a.g.y., s. 60.

60 Peristephanon X, 1006 vd. (G. Showerman, a.g.y, s. 61 n. 49 dan alıntıdır.)

61 CIL XII, 4321, 4322, 4325; VI, 497-504.

62 F. Cumont, Oriental Religions in Roman Paganizm (1956). s. 69-70.

ların gösterdiği gibi⁶³, manevi bakımdan temizlenme ve hayata ilelebet yeniden doğuşu (In aeternus renatus) sembolize etmektedir. Bu bakımdan monoteist dinlerdeki inananlara mükafat olarak vaat edilen ebedi yaşam motifine benzerlik göstermektedir.

Bu bölümü bitirmeden önce tanrıçanın hadım rahipleri üzerinde de kısaca durmak gerekir. Köken bakımından Eski Doğuya ait olduğu evvelce kanıtlanmış olan kendi kendini hadım etme âdetinin⁶⁴ nedenleri üzerinde çeşitli görüşler vardır. Bir kısım bilginler bunun tanrıçaya fazladan üretici güç vermek arzusundan ileri geldiğini söylemişlerdir⁶⁵. Diğer bir kısmı, bu hareketin hadım olanın kendisini cinsiyet bakımından tanrıçaya benzetmek isteğinden doğduğunu belirtmişlerdir⁶⁶. Bazıları da bunun ortaya çıkış nedenini bu tapınma kendisini adayan kişinin, bu adamanın amacını tüm yaşamı boyunca en iyi biçimde yapabilmek için, büyük bir festivalin çılginca coşkunluğu sırasında bu işi yapmasında aramaktadırlar⁶⁷. Neden ne olursa olsun, burada bizim için önemli olan, Roma'da da görülen bu hadım rahiplerin kökeninin Eski Doğulu olmasıdır. Bu rahiplere verilen "Gallus" ismi köken yerini daha açık olarak göz önüne sermektedir. Gerçekten, bu ismi eskiler Pessinus'tan uzak olmayan ve Sangarios (Sakarya)'a akan Gallos (Göksu / Gökçesu) deresinden alınmış olarak izah etmektedirler⁶⁸. Yeni incelemeler arasında W.F. Albright bu ismi, M.Ö. XIX ncü yüzyıla ait Kültepe tabletlerinde görülen "Kubaba'nın Kumrum'u", yani rahibi ile birleştirmek girişiminde bulunmuştur⁶⁹. Bir başka araştırmacı ismi sümerce "Gal" (Büyük) sözcüğünden türetmekte ve Kuzey Suriye'deki tanrıça Atargatis'in rahiplerinin bu ismi taşıdıklarına işaret etmektedir⁷⁰. Görülüyor ki, isim daha ziyade Anadolu'yu göstermektedir. Bu rahipler evvelce belirttiğimiz gibi hadım idiler ve kadın giysileri giyerek saç uzatırlardı. Tanrıça ile genç aşığı Attis'in⁷¹ şerefine çılgin ve vahşi karakterli danslar yaparak seyredenleri ürpertirlerdi. Gallus'ların başında ise Archigallus denilen başrahip bulunuyordu⁷². Roma'da bunlar "Attis Populi Romani" veya "Atus Publicus Populi Romani Quiritium" diye de

63 CIL VI, 510, 736.

64 A.D. Nock, *Essays on Religion and the Ancient World* (1972). s. 7-15; W. Albright, *Von der Steinzeit zum Christentum* (1949). s. 235.

65 A.B. Cook, *Zeus I* (1914). s. 394 vd; H.J. Rose, *C Q* (1924). s. 14 vd.

66 L.R. Farnell, *Cults of the Greek States III* (1907). s. 300 vd.

67 A.D. Nock, a.g.y., s. 9.

68 Plinius, *Nat. Hist.* V, 147; VI, 4; Stephanus Byzantinus, s. 198 "Gallos" mad; Ovidius, *Fasti.* IV, 361.

69 Von der Steinzeit zum Christentum (1949). s. 235.

70 Z. Taşlıkloğlu, *Tanrı Apollon ve Anadolu ile münasebetleri* (1954). s. 58.

71 Attis hakkında bkz. H. Hebding, *Attis, seine Mythen und sein Kult* (1903). Giessen; Frazer, *Adonis* (1932). London; Vermaseren, *The Legend of Attis in Greek and Roman Art* (1966). Leiden.

72 Böyle bir Archigallos tasviri Roma'da bulunmuştur. Bkz., H. Hebding, a.g.y.s. 128; J. Keil, *Jahr. d. Österr. Arch. Inst. in Wien XVIII* (1915). fig. 47

adlandırılıyorlardı⁷³. Bir keresinde "Sacerdos Phrygius Maximus" diye yazılmış olması⁷⁴ oldukça ilginçtir. Çünkü, bu rahipliğin esasının da Phrygia'lı olduğunu bu yazıt ortaya koymaktadır.

Demek ki, Roma çağı yapıtlarında geçen tanrıça ile ilgili kayıtlar, gerek tanrıçanın özellikleri gerekse tapınımının Phrygia kökenine açıkça işaret etmektedirler. Çünkü, herşeyden önce, Sangarios (Sakarya) nehrine katılan Gallos (Göksu / Gökçesu) deresinin adını Kybele rahiplerinin taşıması, tanrıça Kybele'nin kökeninin Phrygialı olduğuna şüphe bırakmamaktadır. En azından Roma'lılar, tanrıçayla tanıştıkları kadarıyla, onu Phrygialı olarak düşünüyorlardı. Ancak burada Phrygialıların tanrıçanın tapınımını beraberlerinde mi getirdikleri yoksa onu yeni vatanlarında mı buldukları sorusu akla gelebilir. Bu soruyu cevaplayabilmek için, Herodotos'a göre (VII, 73) Makedonya'da oturduklarını bildiğimiz Phrygilerin Anadolu'ya geçerken yolları üzerinde bulunan Hellas'da tanrıçanın tapınımının varlığını araştırmalıyız.

II- Hellas'da Kybele Tapınımı:

Gerçekten, bakışlarımızı Hellen yazarları ve ozanları üzerinde dolaştıracak olursak bu tanrıça ile ilgili pekçok kayıta rastlamak olasıdır. Örneğin, M.S. VI. nci yüzyılda yaşamış Paulus Silentarius'da Kybele, başına surlu taç giymiş Rhea ile bir tutulmaktadır⁷⁵. Yaşadığı zaman bilinmeyen Thyllus isimli bir ozan çam ağacını Kybele'ye kutsal tutmakta ve onun Aristion adlı bir rahibinin flüt ve kastanyet eşliğinde yaptığı çılgınca dansı bize bildirmektedir⁷⁶. Lügatçı Hesychios tanrıçanın ismini "Kybeke" olarak vermekte ve bu ismi de Phrygia'nın aynı isimli bir dağından türetmektedir⁷⁷. Ozanlardan bir başkası ise aslanlar tarafından çekilen arabasındaki Rhea'ya inananlarından biri tarafından adanan tamburin, cymbal, flüt ve bıçaktan söz etmektedir⁷⁸. Lucianos isimli yazar tanrıçanın Grekçe en eski isminin "Kybebe" olduğunu bir yazısında belirttiği gibi⁷⁹, başka bir yerde ismin Atinalıların kolonisi olan Kybelon kentinden çıktığını söylemektedir⁸⁰. Bilgin bir kişi olan Alexander Polyhistor'da Kybelon'un Phrygia'nın bir dağı olduğunu ve orada Ana Kybele'nin kutsal bir tapınağının bulunduğunu ifade etmektedir⁸¹. Eskiçağ tarihinin büyük coğrafyacısı Strabon'da Kybele ile ilgili daha ilginç bilgilere rastlıyoruz. Örneğin, yapıtının bir yerinde⁸² Phrygialılar ile İda dağı (Kaz dağı) ci-

73 CIL VI, 511, 2183.

74 CIL VI, 508.

75 Frag. 260.

76 Frag. 223.

77 Bkz, Pauly-Wissowa, RE XI/2 (1913). s. 2250.

78 Philippus Thessalonicus, frg. 94.

79 Pseudo. 11.

80 İnd. Voc. 7.

81 FHG III A, 39 (Ed. Jacoby).

82 X, 3, 12; X, 3, 15.

varındaki Troyalıların Rhea'ya "Tanrıların Anası", "Agdistis", ve "Phrygia'lı Büyük Tanrıça" isimleri altında tapındıklarını, ayrıca ibadet gördüğü yerlerden dolayı da "Ídaea", "Dindymene", "Sipylene", Pessinuntis", "Kybele" ve "Kybebe" ünvanlarıyla anarak şereflendirdiklerini ifade etmektedir. Başka bir yerde ise⁸³, Atinalıların Büyük Ana'ya tapındıklarına işarette bulunarak ozan Aiskhines'in Büyük Ana'nın âyinlerine katıldığını vurgulamaktadır. Apollodoros adlı filozof da Kybele adının bir yer veya kent adından çıkmış olduğunu belirtmekte ve Phrygia'da Rhea'nın Kybele ile bir tutulduğunu ileri sürmektedir⁸⁴. Diodoros Siculus'da anlatılan bir Phryg efsanesi⁸⁵ daha ziyade Anadolu'yu ilgilendirdiğinden, ilgili bölümde ele alınacaktır*. Fakat Erycius isimli bir ozanda Rhea Sangarios (Sakarya) kıyılarında oturur görünmekte, buradaki Büyük Ana ile aynı tutulmakta ve kendisine tamburin, kemikli kamçı⁸⁶, cymbal ve saç lülesini adayan hadım rahibinden söz edilmektedir⁸⁷. Yine Philedemos adlı bir başka ozanda da Rhea'yı hadım rahibi ile birlikte Tanrılar Ana'sının karakterlerini temsil etmiş olarak buluyoruz⁸⁸. Ozan Dioscorides'de anlatılan tanrıça Kybele ve hadım rahibi Atys öyküsü de⁸⁹ Anadolu ile ilişkili olduğu için söz konusu bölümde incelenecektir. Ozan Anthistius⁹⁰ bize, Rhea'nın Tanrılar Ana'sının "Dağ Anası" niteliğini temsil etmesi ve aslanlarla ilişkisi bulunması dolayısıyla Kybele ile aynı olduğunu ima ettirmektedir. Başka bir ozandan Rhea'nın, Phrygia ile ilişkisinden dolayı Kybele (Dindymene) ile benzeştirilmesini öğrenmekteyiz⁹¹. Yine Callimakhos isimli başka bir ozanda hem Demeter'in hem de Kybele (Dindymene)'nin rahibesi olan yaşlı kadından söz edilmektedir⁹². Buradan da Demeter ile Kybele'nin birbiriyle aynı olduğunu söylemek herhalde yanlış bir yorum olmayacaktır. Leonidas isimli bir başka yazarda görülen tanrıça yine Anadolu ve Phrygia ile ilgilidir⁹³. Bu bakımdan "Anadolu'da Kybele Tapınımı" adlı makalemizde ele alınacaktır. Apollonius Rhodius'da verilen bilgiler⁹⁴ daha açıklayıcıdır. Burada Tanrılar Ana'sı denilen Rhea, Kybele'ye de kutsal olan Dindymon dağında oturur gösterilmekte, gücünün rüzgârları, denizi, tüm yeryüzünü ve Olympos'daki tanrılar dünya-

83 X, 3, 18.

84 Bkz, Pauly-Wissowa, a.g.y., s. 2250; W.A.A. Smith, Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology III (1880). "Rhea" mad. s. 648.

85 III, 58-59.

* Bkz. DTCF. Derg. XXIX/ 1-4 (1979), s. 191 vd.

86 Bununla tanrıçanın rahipleri kendilerini orgiastik âyinlerde kan çıkıncaya değin döverlerdi.

87 Frag. 234.

88 Frag. 222.

89 Frag. 220.

90 Frag. 237.

91 Rhianus, frag. 173.

92 Frag. 728.

93 Frag. 281.

94 Argonautica, I, 1063-1141.

sını kapsadığı belirtilmekte, hatta Zeus'un bile ondan korktuğu söylenilmekte, Phrygialıların tamburin ve davullarla bu büyük tanrıçayı yatıştırdıkları ifade edilmektedir. Nonnos Panopolitanus isimli bilgin de Kybele'yi Rhea ile bir tutmakta ve ritmi insanı kendinden geçiren müzik aletleri cymbal ve tamburinleri de ona özgü olarak düşünmektedir⁹⁵.

Hellen Klâsik çağı (M.Ö. V. nci yüzyıl) trajedi yazarlarında da tanrıçamız ile ilgili bilgiler bulmak olasıdır. Örneğin, Aristophanes'in bir yapıtında Kybele ismi alaycı bir biçimde ifade edilmiş görünüyor⁹⁶. Aynı yapıtın bir başka yerinde ise "Ana Tanrıça" adıyla karşılaşmaktayız⁹⁷. Aynı şekilde Euripides'in "Bakkhae" isimli tiyatro yapıtında da ortaya çıkan Kybele isminin yanında "Büyük Ana" ünvanı durmaktadır⁹⁸. Yazarın bir başka yapıtında Kybele ismi "Dağ Tanrıçası (Meter Oreia)" ünvanı ile birlikte geçmektedir⁹⁹. "Helene" adlı yapıtında ise tanrıça Demeter aynı şekilde "Dağ Tanrıçası" ünvanını taşımakta ve Tanrılar Ana'sı olarak sunulmaktadır¹⁰⁰. Devrin üçüncü büyük yazarı Sophokles'de Kybele ismini görmüyoruz. Ancak Zeus'un anası Rhea "Dağ Tanrıçası", "Herşeyi Besleyen Yeryüzü (Gaia)", "Aslanların Hakimesi" gibi ünvanlarla tanıtıldığından¹⁰¹ Kybele ile bir benzeşim yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

Tüm bu yazarlarda ortak nokta tanrıçanın Anadolu-Phrygia, Lydia" ile açık bir ilişkisi olduğu yolundadır.

Tarihin babası adını almış Eskiçağın büyük tarihçilerinden Herodotos, Kybele'nin Anadolu ile ilgisini yansıtan haberin dışında¹⁰², özellikle bir yerde¹⁰³ İskitli Anacharsis diye birinin Kyzikos'da gördüğü Tanrılar Ana'sının tapınımını benimseyip bunu tanıtmak üzere ülkesine götürmek arzusu duyduğunu söylemektedir. Bu kayıt bizim için ilginçtir. Çünkü, acaba bu kayıttan Kybele tapınımının Hellas'a varış yolu çıkarılabilir mi sorusu akla gelmektedir. Ancak bu sorunun cevabını biraz aşağıda ele alacağız. Antik çağın yazarlarından Lampsakos'lu (Lapseki) Kharon, tanrıçanın adını "Kybebe" olarak vermektedir¹⁰⁴. Yine bu devir ozanlarından Pindaros'da iki yerde, birinde "Tanrılar Anası Kybela"¹⁰⁵, diğerinde "Ana Tanrıça" isimleriyle¹⁰⁶ tanrıçayı görmekteyiz.

95 Dionysiaca, X, 385-87; XIV, 214.

96 Kuşlar, Çev. A. Erhat-S. Eyüboğlu, (1966) s. 82. ". . . ey kutsal deve kuşu, ey Kybele, göbekli kişilerin anası.." cümlesi geçmektedir.

97 A.g.y., s. 74.

98 Eurypides, trans. P. Vellacott (1975). s. 194

99 Hippolytos, trans. P. Vellacott (1975). s. 87.

100 A.g.y., trans. P. Vellacott. s. 177-178.

101 Sophocles, Philoctetes, trans, E.F. Watling (1976). s. 176.

102 V, 102.

103 IV, 76.

104 FHG IV, 627b (ed. Jacoby).

105 Frag. 95,2.

106 Pythia, frag. 79

Aynı çağda yaşamış bir başka ozan ise bir şiirinde Rhea'yı Dindymos tepelerinde dolaşır görmekte ve ona "Phrygia Aslanlarının Bakıcısı" demektedir¹⁰⁷. Bir diğer şiirinde de Rhea'nın bir rahibinden bahsederken bu tanrıçayı direkt olarak Kybele ile bir tutmaktadır¹⁰⁸. Çağın lirik ozanlarından Hipponax'da tanrıçanın ismi "Kybeke" olarak geçmektedir¹⁰⁹. Bir başka lirik ozan olan Alkaios'da biz Kybele'nin bir dilenci rahibinin (Metragyrtai) İda dağı (Kaz dağı) ile ilişkisini ve rastladığı bir aslanı Rhea'ya adadığını görüyoruz¹¹⁰. Bu kayıttan da anlaşılıyor ki, Kybele tanrıça Rhea ile açıkça eşimsenmektedir. Çünkü gerek dilenci rahiplik gerekse aslan motifi Kybele'nin karakteristikleridir. Hymnos Homeros denilen ilâhilerden iki yerde, "Tanrılar Anası" ve "Yeryüzü Anası" şeklinde¹¹¹ tanrıça Kybele'ye imada bulunmaktadır. Burada tanrıça tüm tanrıların ve insanların anası olarak belirtilmekte, cymbal, tamburin ve flüt onun sevdiği müzik aletleri olarak gösterilmekte, yankı yapan tepeler, ağaçlık vadiler, kurtlar ve aslanlardan hoşlandığı söylenmektedir. Yeryüzü ve gökyüzünde olan canlı ve cansız herşeyin ondan ruh aldığı zikredilmektedir.

Hellen ve Avrupa edebiyatının ilk yazılı örneklerini veren ozan Homeros'da Phrygia'dan haberler olmakla beraber¹¹², ne yazık ki Kybele ismini göremiyoruz. Ancak bazı ip uçları vardır. Örneğin, "Hayvanların Anası kaynağı bol İda" dan söz edilmektedir¹¹³. Yine aynı İda'ya "Canavarlar Anası çok pınarlı" diye hitap edilmektedir¹¹⁴. Buradaki İda terimini somut anlamda ele almamak gerekir. Yani İda sadece bir dağ ismi olarak görülemez. Bundan öncede belirttiğimiz gibi İda dağı Kybele'ye kutsaldır. Ve Kybele bundan dolayı "İdaia" diye isimlendirilmektedir. Aynı zamanda tanrıça vahşi hayvanların hakimesidir. O halde buradaki İda terimi bizce sırf dağ kavramından ziyade tanrıçanın söz konusu ünvanı ile ilgili olmalıdır.

Böylece, yukarıda da belirtildiği gibi tüm bu anlatılanlardan, Kybele'nin Hellas'a özgü veya oranın yerlisi bir tanrıça olmadığı, ve Hellenlerin kendi bazı tanrıçalarının özelliklerini Kybele'de gördüklerinden dolayı, tanrıçayı benimsedikleri tahmin edilebilir. Bununla beraber, Kybele'nin Anadolu ile ilişkisinin gün kadar açık olduğu, Hellenlerin bu tanrıçayı benimserken onun etkisiyle kendi tanrıçalarından bazılarıyla-özellikle Rhea ve Demeter- Kybele'yi özdeşleştirdikleri anlaşılmaktadır. Fakat Hellenler Kybele'ye Romalılar kadar dostane davranmamıştır. Bunun kanıtı imparator Julianus tarafından bize ima ettirilmiştir. Julianus'un

107 Simonides, frag. 51

108 Frag. 217.

109 Pauly-Wissowa, a.g.y., s. 2250.

110 Frag. 218.

111 XIV, 4: XXX.

112 İliada XXIV, 615; III, 184: XVI, 719.

113 İliada, VIII, 47.

114 İliada, XIV, 283.

anlattığına göre,¹¹⁵ M.Ö. V. nci yüzyılın sonu ile IV. ncü yüzyılın başlan-
gıcında Phrygialı Büyük Ana'nın ritlerini Atinalılara tanıtmak üzere bir
dilenci-rahip (Metragyrtai) Atina'ya gelmiş, fakat öfkeli vatandaşlar
tarafından Barathron (uçurum)'a atılmıştı. Daha sonra çıkan bir veba
hastalığı üzerine Atinalılar Delphoi kehanetine danışmışlar ve onlara
Ana'ya bir tapınak yapmaları önerilmişti. Bunun üzerine tanrıçaya Ati-
na'da Metroon diye isimlendirilen bir tapınak yapılmıştı. Bu yerde ayrıca
Julianus tanrıçayı Demeter ve Rhea ile de bir tutmaktadır. Atina'dan
başka¹¹⁶ tanrıça Hellas'ın birçok yerlerinde, örneğin, Delphoi¹¹⁷, Dodona¹¹⁸,
Tanagra¹¹⁹, Olympia¹²⁰, Thebai¹²¹, Megalopolis¹²², Girit'te Phaistos¹²³,
Messena¹²⁴, Troizen,¹²⁵ Dyme¹²⁶, Patrai¹²⁷, Larisa¹²⁸, Orchomenos¹²⁹, Thes-
piai¹³⁰, Khaironeia¹³¹ Korinthos¹³², Epidauros¹³³, Argos¹³⁴, Hermione¹³⁵,
Tegea¹³⁶, Sparta¹³⁷, Akriai¹³⁸, Megara'da Pagai¹³⁹, adalardan ise Amorgos¹⁴⁰,
Thera¹⁴¹, Keos¹⁴², Paros¹⁴³, Rhodos¹⁴⁴ da, yazıtların ve heykeltıraşlık yapıtların
gösterdiği gibi iyi tanınmıştı.

Böylece Hellas'da bilinen tanrıça Kybele acaba Hellas'a hangi yolla
ve ne zaman gelmiş olabilir?

115 Or. V, 159 (G. Showerman, a.g.y., s. 30 n. 15 den alıntıdır.)

116 Plinius, Nat. Hist. XXV, 17.

117 Pauly-Wissowa, a.g.y., s. 2264.

118 A.g.y.,

119 IG VIII, 560.

120 Ausgrabungen von Olympos IV, 33 (Pauly-Wissowa, a.g.y., s. 2265 den alıntıdır.)

121 Ovidius, Metam. X, 686; Pausanias, IX, 25, 3; Pindaros, III, 137.

122 Paus. VIII, 30, 4; 37, 2.

123 Comparetti, Wien Stud. XXIV, 265 vd. (Pauly-Wissowa, a.g.y., s. 2265 den alıntıdır.)

124 Paus. IV, 31,6.

125 IG IV, 757b. 10.

126 IG VII, 17.9.

127 IG VII, 29.3.

128 IG IX, 2,583.

129 IG VII, 3216.

130 IG VII, 4811.

131 IG VII, 3315, 3378

132 Paus. II,.4, 7; Head. Historia Numorum, 405

133 IG IV, 1034, 1307

134 IG IV, 659

135 IG IV, 700; Head. His. Num, 394

136 IG V, 2.

137 Paus. III, 12, 9.

138 Paus. III, 22,4.

139 Head. His. Num, 3

140 IG XII, 775

141 IG XII, 3, 436.

142 IG XXI, 5, 1095.

143 IG XII, 5, [240

144 IG XII, 1, 162.

Önce şunu belirtmek gerekir ki, Kybele'nin Hellenlere ne zaman geçtiğini ve orada ilk zamanlarda ne şekilde geliştiğini kesin olarak saptamak mümkün değildir. Çünkü, M.Ö. VI. nci yüzyıldan önceki Hellen yazar ve ozanlarında Kybele tapınımını anımsatan Rhea tapınımına ilişkin kayıtlar varsa da, doğrudan doğruya Kybele adı geçmemektedir. Fakat tanrıçanın, eldeki verilere göre, Hellas'a şu üç yoldan birinden gelmesi mümkündür:

- 1- Hellespontos ve Trakya yoluyla,
- 2- Ege adaları üzerinden,
- 3- Ras-Şamra (Ugarit) yoluyla,

Bunlardan birinci ve ikinci yollar kısıtlıklarından dolayı doğal bir geçiş hattı sağlamış gibi görünüyorsa da, o takdirde Batı ve Güneybatı Anadolu'nun Ege göçlerinden (M.Ö. ca. 1200) sonraki siyasal durumunu göz önünde tutmak gerekir¹⁴⁵. Bu göçlerden itibaren M.Ö. VIII. nci yüzyıla kadar Anadolu tam bir kaos içindedir. Yani ne küçük bir sanat yapıtı ne de bir tek satır yazılı belge vardır. Bu kargaşalık devrinin anısı Hellen mitoslarında da alakonulmuştur. Gerçekten, bunlarda anlatıldığı kadarıyla Troia savaşından sonra birçok Hellen kahramanı ülkelerine dönmemiş, Anadolu'nun şurasında burasında kendi isimleriyle anılan kentler kurmuşlardır. Bunlar arasında özellikle Mopsos ve Kalkhas önemli rol oynamışlardır¹⁴⁶.

Bu sırada Orta Anadolu barbar Phryg kabilelerinin istilası altında bulunmakta idi. Eski Hitit prensleri ise Güneydoğu Anadolu'nun kentlerine çekilmişlerdi. Böylesine karışık bir ortamda Kybele kültürünün (tapınımının) Batı Anadolu'dan Ege adaları yoluyla veya Hellespontos'dan Trakya yolu ile Hellas'a geçmiş olabileceği düşünülemez. Gerçi Herodotos Büyük Ana tapınımının İskitli Anacharsis tarafından Kyzikos'dan alınarak Hellespontos üzerinden İskit ülkesine götürüldüğünü söylüyorsa da (IV, 76), Hellas'a da getirildiğine ilişkin açık bir işaret yoktur. Sonra tanrıça Kybele'de bulunduğu görülen Dionyzik karakter, tanrıçayı bu tapınımın vatanı sayılan Trakya ile de birleştirecek kesin ölçüt değildir. Çünkü M.Ö. 1200 lerde Anadolu içlerine akan Phryglerin, Avrupa'da arkalarında bıraktıkları akrabaları Traklarla ilişkilerinin olması mantıki görünmekle birlikte, malzeme yokluğundan dolayı Kybele tapınımının Trakya'dan Hellas'a getirildiğine ilişkin birşey söyleyecek durumda değiliz.

Görülüyor ki, bir varsayım olarak ileri sürülen Adalar ve Boğazlar yoluyla Kybele tapınımının Hellas'a nakledilmiş olacağına ilişkin kesin

145 Geniş bilgi için, bkz. W. Albright, *Aegean and the Near East* (1956) s. 144.

146 Mopsos için, bkz. H. ten Cate, *The Luwian Population Groups of Lykia and Cilicia Aspera.* . . (1961). s. 44 vd; Kalkhas için, bkz. E. Akurgal, *Ancient Civilization and Ruins of Turkey* (1970). s. 329, 331.

bir ipucu gösteremiyoruz. Bu durum karşısında, Barnett tarafından "Güneybatı" yolu denilen¹⁴⁷ yoldan böyle bir naklin yapıp yapılamayacağını araştıralım.

Hellas'ın Yakın Doğu ile ilişkilerinin yoğun olduğu yöre, Kuzey Suriye ve Fenike'dir. Ve bu ilişkiler M.Ö. III. ncü bine, özellikle II. nci bine yani Myken devrine kadar çıkmaktadır. Burada ilginç olan nokta, Güneybatı yolunun Kuzey Suriye'nin Al-Mina limanında denize varmasıdır. Bu yoldan, Hellas'ın Yakın Doğu'dan birçok kültür unsurları aldığı bugün artık kanıtlanmıştır¹⁴⁸. Örneğin, Fenike alfabesinin bu yolla Hellas'a götürüldüğü bilindiği gibi¹⁴⁹, Hesiodos'un Theogoniası'nda anlattığı Kronos efsanesinin de Hurri kökenli Kumarbi efsanesinden esinlendiği ve yine aynı yoldan Hellas'a geçtiği kanıtlanmıştır¹⁵⁰. Gerçekten, bu iki efsane karşılaştırıldığında şu üç tanrı soyu aynı motif ve özellikler içinde görünmektedir¹⁵¹.

Theogonia	Kumarbi Efsanesi
Uranos	Anu
Kronos	Kumarbi
Zeus	Teşub

Yine Kumarbi efsanesinde, üstünde yerin ve göğün kurulduğu söylenen Upelluri'nin Hellen mitoslarındaki Atlas'a esin kaynağı olduğu, canavar Ullikummi'nin de Hellenlerin mitos figürü canavar Typhon ile güzel bir paralel oluşturduğu gösterilmiştir¹⁵². Aynı suretle, Ugarit'teki yazılı belgelerde adları geçen bereket tanrıçası üçlünün (triad), Hellen mitoslarında Atina kralı Kekrops'un kızları olarak gösterilen üçlü (triad) ile eşimsendiği ve bu motifin de Myken devrinde Hellas'a girdiği gösterilmiştir¹⁵³. Örnekler artabilir. Ancak şurası bir gerçektir ki, Hellen'ler Doğu Akdeniz sahillerinde -özellikle Kuzey Suriye'de- Al-Mina, Tell Sukas (Paltos), Tabbat el-Hammam vs. gibi yerlerde işlek koloniler kurarak hinterland ile yoğun bir ticaret alışverişine girmişlerdir. Sonra Hellas'da az olmakla birlikte Rhodos, Kıbrıs ve Girit'te pek çok Doğu yapıtları bulunmuştur.

Tüm bunlar gösteriyor ki, M.Ö. XIV. ncü yüzyıldan (Myken devrinde) başlamak üzere ve özellikle XII. nci yüzyıldan sonra Kuzey Suriye limanları -Ugarit, Al-Mina, Tell Sukas, Tabbat el-Hammam- ile Hellas arasında canlı bir ticaret ilişkisi vardır. Başka bir deyimle, Eski Doğu ve Eski Batı dünyaları Akdeniz'in bu limanlarında birbirleriyle birleşiyor ve

147 R.D. Barnett, *The Aegean and the Near East* (1956). s. 233, 235.

148 S. Smith, *Greek Trade at Al-Mina*, *Antiquarian Journal*. XXII / 2. (1942) s. 87 vd.

149 R.M. Cook, *İonia and Greece in the 800-600. B.C.* *JHS* 66 (1946). s. 67 vd.

150 B. Landsberger, *DTCF. Derg. I/ I* (1942). s. 87; H.G. Güterbock, *Kumarbi efsanesi* (1945). s. 54, 61.

151 A.g.y.

152 H.G. Güterbock, *Kumarbi efsanesi* (1945). s. 56, 59.

153 M. Astour, *Ugaritica VI* (1969). s. 9.